

ZİYA GÖKALP'İN DİN SOSYOLOJİSİ

Ahmet Faruk Kılıç, Değişim Yayınları, İstanbul, Şubat-2008, 282 s.

Mesut İNAN*

Ülkemizde modern anlamda 19. yy. sonlarında başlayan din sosyolojisi geleneğinde Ziya Gökalp'in önemli bir yeri vardır. O, 1915 yılında Daru'l-funun'da sosyoloji kürsüsünü kurup fikirlerini hayata geçirmiş, kendinden evvelkiler gibi kuramların genel meselelerinde kalmamıştır. Bu nedenle Gökalp'in nasıl bir din sosyolojisi yaptığını ortaya koymak da son derece önemlidir. Kitap Gökalp'in din sosyolojisi anlayışını gözler önüne sermektedir.

Kitap **üç bölümden** oluşmaktadır. Kitabın **birinci bölümünde** yazar *Ziya Gökalp ve Din Sosyolojisi* konusuna değinmiştir. Bu bölümde Gökalp'in sosyoloji çalışmalarıyla din sosyolojisi çalışmalarının birbirinden ayrılmasının çok da kolay olmadığı dile getirilmiştir. Onun sosyolojisi aynı zamanda din sosyolojisi gibidir. Türkiye'de sosyolojinin kurucusu olduğu kadar din sosyolojisinin de kurucusu olduğu vurgulanmaktadır. Gökalp'in ideallerinin oluşmasında etki eden şahıslar üzerinde durulmaktadır. Gökalp'in sosyolojiyi nasıl bir bilim olarak gördüğü ve batılı sosyal bilimcilerle kıyaslandığında din konusuna ne ölçüde yer verdiği yazar tarafından belirtilmektedir. Onun ideal ile realite ve ideoloji ile bilimsellik arasında denge kurabilen nadir insanlardan olduğu, genel ve özel sosyolojiler arasındaki ince farkı nasıl ifade ettiği vurgulanmaktadır. Yazara göre Gökalp'in kimilerinin iddia ettiği gibi dine Durkheim gibi baktığı, dinin toplum tarafından yaratıldığını kabullendiğine dair iddialar isabetli ve bilimsel değildir. Zira Gökalp müslümandır ve toplumu tanrılaştırmamıştır. Değerleri beş ana kısma ayıran Gökalp dini değer-

* Arş. Gör., Sakarya Ü. İlahiyat F. Din Sosyolojisi Ana Bilim Dalı.

leri en üst sıraya koymaktadır. Yazar, Gökalp'in değerlerin temelinde maddi veya manevi faydaların olduğu görüşünü kabul etmediğini vurgulamaktadır. Böyle olması durumunda insanların sadece zaruri işlerle meşgul olması gerektiğini fakat hayatın gerçeklerinin durumun böyle olmadığını kanıtladığına dair görüşüne yer vermektedir. Bu kısımda yazar, Gökalp'in İslamiyet'e nasıl baktığına da yer vermektedir.

Bu bölümde değinilen bir diğer konu da Gökalp'in din sosyolojisi ile ilgili metodolojik konulara temas edip etmediğidir. Yazara göre Gökalp din sosyolojisi ile ilgili metodolojik konulara temas etmiştir. O, bilimin gayesinin yalnızca bilim olması, sadece pratik bir gaye için yapılmaması, objektif davranılması, hakikate ulaşma adına yapılması gerektiğinden bahsetmiştir. Bu bölümün son alt başlığı olarak *Gökalp ve Türkiye'de Din Sosyolojisi Geleneği*'ne değinilmiştir. Yazara göre Türkiye'de din sosyolojisi geleneğinin oluşmasında katkı sağlayan kişilerin başında Ziya Gökalp gelmektedir. Türkiye'deki din sosyolojisinin 100 yıllık tarihi serüvenine kısaca göz atılmakta, Gökalp'in yaptıkları ve etkileri tahlil edilmektedir.

Ziya Gökalp'e Göre Din ve Toplum İlişkileri adlı **ikinci bölüm** on bir başlık ve buna bağlı olarak oluşturulan alt başlıklardan oluşmaktadır. *Toplumsal ve Manevi Bir İhtiyaç Olarak Din* başlığında Gökalp'in, pozitivist din teorisinin iddiası olan dinin bütün katmanlarında önemini kaybedeceği görüşüne katılmadığı belirtilmektedir. İnsanın manevi hayatı yaşayabilmesi için maddi ihtiyaçlarını karşılaması gerekir. Yazar Gökalp'in dini Doğu toplumları için daha fazla önemli gördüğünü tespit etmekte, milli kültür için manevi hayata önem verdiğini belirtmektedir. Maddi dünyada bilmenin değerli olduğu fakat manevi dünyada önemli olanın pratik olduğu, dinin ancak toplumsal ayinlerde zirve noktasında yaşandığı, itikafa giren kimsenin yalnızlaşmayı aksine ferdilikten topluma doğru kaçtığı ve toplum hayatında gönlünü kişisel arzulara kaptırmayanın da bir çeşit münzevi sayılabileceği yazar tarafından ortaya konulan Gökalp'in manevi hayat ve din ile alakalı görüşleridir. Yazara göre sosyal bütünleşme ve din konusunda Gökalp maneviyat duygusundaki birliği toplumun çimentosu olarak görmektedir. Mefkürenin tazelenmesi için dini günlere büyük önem veren Gökalp, mübarek gün ve gecelerin daha sosyal hale getirilmesi gerektiğini savunmakta, bunun için somut öneriler vermektedir. Sosyal değişimde dini önemli bir faktör olarak gören Gökalp'in dini açıdan Batı medeniyetini almamızda mahzur olmadığı ve dinimizi muhafaza

etmek kaydıyla bu medeniyete girebiliriz şeklindeki görüşü yazar tarafından yapılmış önemli tespitlerdir.

Kitabın bu bölümünde *Bazı Bağımsız Değişkenler ve Din* isimli başlıkta Gökalp'in din ve iktisat, din ve siyaset, din ve sanat, din ve eğitim, din ve bilim, din ve mefkure, din ve milliyetçilik, din ve kültür medeniyet konularındaki görüşlerine yer verilmiştir. İktisadi hayatın güçlü olması neticesinde dini ve manevi alanda başarı sağlanabileceği, buna göre Gökalp'in iktisada gereğinden fazla rol biçilmesini doğru bulmadığı belirtilmektedir. Yazar onun din ve iktisat bağlamında İslami referansların sosyolojik yorumlarını yaptığını da belirtmektedir. Din ve siyaset noktasında dinin siyasete alet edilmemesi görüşüne yer verilirken onun İngiliz din politikaları üzerinde durduğu belirtilmektedir. Fıkhi içtihat kavramından hareketle ortaya attığı bazı kavramlara bu kısımda yer verilmektedir. Eğitimle alakalı olarak Gökalp'in tavsiyeleri ve dine atfettiği önem üzerinde durulmakta, bir zamanların eğitim kurumları olan medreselerin neden başarısız olduklarına dair görüşlerine değinilmektedir. Gökalp'in bilimi nasıl gördüğüne yer veren, onun din ve bilim arasında kurduğu dengeden bahseden yazar onun mefkürelerine de değinmiştir. Milliyetçilik noktasında Gökalp yazara göre bir çarpıtmanın ürünü olarak ırkçı olarak gösterilmiştir. Böyle bir yaklaşım yanlış olmakla beraber ırkçılığa en büyük darbeyi indiren de Ziya Gökalp'tir.

Örf ve Din İlişkileri isimli başlıkta toplumların geçirdiği tarihi merhaleler ile onların örfleri arasında kurulan bağlantıdan söz edilmektedir. *İslam'da örf* adlı kısımda yazar Gökalp'in örfün gerçek manasının Kur'an'da ortaya konduğu görüşünden bahisle onun örf açısından İslam tarihindeki bazı uygulamaları ele aldığından bahsetmektedir. *Siyasi Otorite ve Dini Düzenlemeler* isimli kısımda Gökalp'in Hz. Ömer döneminde siyasi otoritenin dini hukuk alanında yaptığı bazı düzenlemelerle ilgili görüşlerine yer verilmiştir.

Toplumsal Tabakalar ve Din başlığında Gökalp'in bazı toplumsal tabakaların dinle olan ilişkilerine nasıl temas ettiğine, aydınların, lider şahsiyetlerin ve kadınların dinle olan münasebetlerini sosyolojik olarak nasıl tahlil ettiğine değinilmiştir.

Dini Cemaat: Ümmet başlığında yazar Gökalp'in dini cemaat anlamında daha çok ümmet kavramı üzerinde durduğunu belirtmektedir. Yazara göre onun İslamiyet ve Hıristiyanlığı bir dini cemaat olarak ele alıp sosyolojik açıdan karşılaştırmalar yapması karşılaştırmalı din sosyolojisi çalışmaları için

son derece önemlidir. Bunun dışında Gökalp'in mezhepler açısından, demokrasi açısından ve din-devlet ilişkileri açısından gibi karşılaştırmalarına da bu kısımda yer verilmiştir. Yazar Gökalp'in ümmet ve millet arasında değindiği farklılıklara yer vererek ümmet ve millet bilincinin ona göre bir sosyal görev olduğunu belirtmektedir. Bu kısımda onun İslam ümmet yapısının milli yapıları özerk halde bırakmayı vurguladığı, bu yapının mescit üzerine bina edilmesi gerektiği gibi düşüncelerine de değinilmektedir. Bu bölümde Gökalp'in Batı toplumunun ve Türk toplumunun ümmetten millete geçiş süreciyle alakalı olarak tespit ettiği görüşlerine de yer verilmektedir.

Geleneksel ve modern toplumlarda din başlığında yazar onun toplumları iptidai ve mutaazzi olarak ikiye ayırdığını, modern toplumlardan kastettiği mananın ihtisaslama ve iş bölümünün geliştiği toplumlar olduğunu belirtmektedir. Geleneksel toplumlarda dini otoritenin modern toplumlarda ise dini otoritenin yanında siyasi ve kültürel otoritenin de bulunduğu ifade edilmektedir.

Dini bir kurum olarak hilafet isimli başlıkta yazar Gökalp'in ümmet kavramıyla ilgili olan hilafet kurumu üzerinde durduğunu, hilafete sosyolojik açıdan yaklaşım tahliller yaptığını belirtmekte, hilafet kavramına yaptığı tipolojilerden ve hilafetin aldığı yeni şekilden bahsetmektedir. *Tasavvuf Sosyolojisi* başlığında Gökalp'in tasavvuf tahlillerine yer verilmektedir. Yazara göre bunların bir çeşit tasavvuf sosyolojisi olarak değerlendirilebileceği belirtilmektedir. *Fıkıh sosyolojisi* başlığında ise Gökalp'in İslam hukukuna yönelik yaptığı sosyolojik tahliller örf (sosyal şeriat), sosyal fıkıh usulü bilimi ve sosyal hayattaki sünnet-i ilahiye başlıkları ile verilmektedir. Yazar onun yaptığı sosyolojik tahlillerin son derece orijinal olduğunu söylemektedir. *İbadet sosyolojisi* yazarın modern toplumlarda dinin sosyal fonksiyonları bağlamında Gökalp'in ibadet sosyolojisi de yaptığını belirttiği başlıktır. Bu kısımda yazar Gökalp'in oruç, namaz, ezan ve bayram şüirlerine yer vermektedir.

Eski Türklerde Din başlığını yazar din sosyolojisi ve dini liderler açısından eski Türk dinleri ve Türklerin İslamiyet girişi ismiyle üç kısma ayırmakta, bu konularda Gökalp'in görüşlerine yer vermektedir.

Kitabın **üçüncü bölümü** Gökalp'in din sosyolojisinin temel özelliklerinin verildiği bölümdür. Bu bölümde yazar Gökalp'in kitaplarında ve makalelerinde yazdıklarından hareketle metafizik, eklektik ve indirgemeci olmamak, çok faktörcü olmak, karşılaştırmacı olmak, özel din sosyolojisine açık olmak,

geniř perspektifli olmak, güncele öncelik vermek, gözlemci olmak, interdisipliner olmak, tipoloji ve kavramlar geliřtirmek, sistematik modeller kurmak ve akli ve objektif olmak gibi bařlıklar tespit ederek onun din sosyolojisinin temel özelliklerini ortaya koymuřtur.

Özetle kitabın Gökalp'in din sosyolojisini sosyolojisinden ayırıp özelliklerini belirtmesi, bu konuda söylediklerini sistemli bir şekilde ortaya koyması ve bundan sonra yapılacak/yapılması muhtemel şahıs din sosyolojilerine yol göstermesi bakımından dikkate alınacak bir kaynak olduğunu söylemek gerekir.